

16. Тітов С. Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників 1979 року в системі заходів по боротьбі з міжнародним тероризмом // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 49–53. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2004_25_10.

17. Лоскутов Л. Захоплення заручників в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: [спец.] 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. Лоскутов. – М.: ВЮЗШ МВС РФСР, 1991. – 220 с.

18. Захоплення заручників : ООН; Резолюція, Міжнародний документ від 10.11.2006 р. № 1981-11. – Нью-Йорк.

УДК 343.97

СТЕПАНЧЕНКО О.О.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЕТНОРЕЛІГІЙНОГО ТЕРОРИЗМУ В ЄВРОПІ

Статтю присвячено регіональному (європейському) зрізу кримінологічного аналізу етнорелігійного тероризму. Надано опис і пояснення рівня, динаміки, структури, географії етнорелігійного тероризму. Виявлено суттєве його зростання з початку 2011 р., яке з 2015 р. змінилося тенденцією до помірного зниження. Жертвами терактів є переважно випадкові цивільні особи. Більшість терактів учиняється поодинокими акторами.

Ключові слова: етнорелігійний тероризм, стан, тенденція, рівень, динаміка, структура, географія.

Статья посвящена региональному (европейскому) срезу криминологического анализа этнорелигиозного терроризма. Дано описание и объяснение уровня, динамики, структуры, географии этнорелигиозного терроризма. Выведено существенное его возростание с начала 2011 г., которое с 2015 г. изменилось тенденцией к умеренному снижению. Жертвами терактов являются преимущественно случайные гражданские лица. Большинство терактов совершается одиночными актерами.

Ключевые слова: этнорелигиозный терроризм, состояние, тенденция, уровень, динамика, структура, география.

The article is devoted to the regional (European) cut of the ethno-religious terrorism's criminological analysis. The description and explanation of level, dynamics, structure, geography of ethno-religious terrorism are given. Significant growth has been revealed since the beginning of 2011, which has changed from a trend towards moderate decline since 2015. Victims of terrorist acts are mostly casual civilians. Most of the attacks are committed by single actors.

Key words: ethnic-religious terrorism, state, tendency, level, dynamics, structure, geography.

Вступ. Етнорелігійний тероризм на початку ХХІ ст. постав для Європи не тільки безпечним викликом, а й загрозою для всього політичного, правового устрою, стабільного розвитку й цивілізаційного зростання країн і народів європейського континенту. Резонансні терористичні атаки з численними людськими жертвами викликають до життя низку соціально деструктивних ефектів аж до зміни політичної кон'юнктури в бік посилення праворадикального руху, популізму, дезінтеграції політичних альянсів. Ці фактори закладають довготривалі сценарії стагнації

© СТЕПАНЧЕНКО О.О. – кандидат юридичних наук, докторант (Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України)

економічних, суспільно-політичних систем, культур країн і народів європейського континенту, продукуючи найбільш широкий спектр кримінальної активності. Саме тому протидія етнорелігійному тероризму в Європі, включаючи й Україну, є одним із найбільш актуальних завдань як у середньостроковій, так і віддаленій перспективі.

Теоретичні й прикладні проблеми протидії тероризму розроблялися в численних працях під авторством В.Ф. Антипенка, Л.В. Багрій-Шахматова, Я.І. Гілінського, В.О. Глушкова, О.М. Джузи, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, П.О. Кабанова, Р.Ю. Козакова, Є.П. Кожушка, О.М. Литвинова, В.А. Ліпкана, Ю.В. Орлова, О.М. Хлестової, Д.А. Шестакова та ін. Визнаючи їх вагомий внесок у розвиток наукових засад протидії тероризму, варто зауважити на недостатності уваги до криминологічного аналізу сучасного стану етнорелігійного тероризму в Європі, що й зумовлює актуальність теми цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення, опис та пояснення основних криминологічних показників стану етнорелігійного тероризму в Європі.

Основним джерелом криминологічної інформації, що становитиме емпіричну базу цього дослідження є статистичні звіти Європолу. Термінологія, що використовується цією правоохоронною організацією, не передбачає оперування інтегративною категорією «етнорелігійний тероризм». Натомість надається опис так званому «джихадистському», «етнонаціональному та сепаратистському», «право-ідеологічному», «ліво-ідеологічному й анархістському», «акціоністському» (що привертає увагу до проблем довілля й прав тварин) тероризму. Перший і третій, а також частково другий із перелічених його різновидів мають предметну дотичність до досліджуваної нами проблематики. У зв'язку з цим, посилаючись на показники етнорелігійного тероризму в Європі митимуться на увазі об'єднані показники «джихадистського», «етнонаціонального і сепаратистського» та «право-ідеологічного».

Рівень і динаміка етнорелігійного тероризму в країнах-членах ЄС не вирізняються стійкими показниками. Аж до 2010 р. його частка серед загальної кількості терактів не перевищувала 0,5%. Так, за інформацією Європолу з 2 139 терактів, які були вчинені на території Євросоюзу з 2006 по 2010 рр., тільки 9 пов'язані з етнорелігійною мотивацією. Щоправда терористичні атаки «ісламистів» були і залишаються набагато більш резонансними, тягнуть за собою значно більшу кількість жертв. Загалом, у період з 01.01.2004 р. по 19.08.2017 р. в країнах ЄС унаслідок етнорелігійних терактів загинули 604 людини. Із них найбільш масовими були такі атаки: підриг вибухових пристроїв у потягах в Мадриді (Іспанія) (11.03.2004 р.), через які втратили життя 192 особи; убивства людей у Парижі і його передмісті із застосуванням вогнепальної зброї, що потягло за собою смерть 130 осіб (13.11.2015 р); унаслідок умисного наїзду водієм вантажівки на відпочиваючих на набережній в Ніцці (Франція) загинуло 86 людей (14.07.2016 р.).

Протягом 2011–2013 рр. спостерігається тенденція до значного підвищення рівня і питомої ваги етнорелігійних терактів у загальній структурі тероризму в країнах ЄС (що відповідає загальносвітовим трендам), яка станом на початок 2014 р. сягає 95%. Такі зміни можливо пов'язати із кількома обставинами: а) убивством американсько-іракськими силами спеціальних операцій у 2010 р. тогочасного лідера «Ісламської держави» (далі – ІД) Марсі, після якого терористична активність цієї організації зростає, до фокусу її уваги потрапляє низка країн Західної Європи, США; б) активізацією діяльності міжнародної антитерористичної коаліції, до складу якої серед інших входять Великобританія, Німеччина, Франція; в) єдиною зовнішньою політикою ЄС, зокрема у сфері протидії тероризму, що формує ризики й для інших її членів і країн-партнерів, які не приймають безпосередньої військової участі в проведенні антитерористичної операції силами коаліції.

Про останнє наочно свідчать теракти в Брюсселі (Бельгія) 22.03.2016 р., унаслідок яких загинуло 26 осіб та ще 146 отримали поранення. За результатами розслідування цих подій були оприлюднені вилучені під час обшуків у підозрюваних аудіозвернення до уряду Бельгії, в якому вказувалося, що напади на цивільні об'єкти як у Парижі, так і в Брюсселі є «прямим результатом зовнішньої політики влади щодо мусульманських країн» [1].

Період із 2014 по 2016 рр. характеризується зниженням рівня етнорелігійного тероризму при збереженні його превалюючої частки у загальній структурі терактів. Так, у 2014 р. на території країн-членів ЄС було зареєстровано 226 терактів етнорелігійної спрямованості, у 2015 р. – 211. У 2016 р. Європол зареєстрував 142 випадки вчинення етнорелігійних терактів, включаючи випадки припиненої злочинної діяльності на стадіях готування та замаху. Більше половини (76) з них були зафіксовані у Великобританії. У Франції – 23, Італії – 17, Іспанії – 10, Греції – 6,

Німеччині – 5, Бельгії – 4, Нідерландах – 1. Зі 142 нападів було завершено менше половини – 47. Унаслідок терористичних нападів загинуло 142 особи і ще 379 – отримали поранення.

13 терактів (Франція – 5 нападів, Бельгія – 4 та Німеччина – 4. Із 13 нападів 10 було завершено), або 9,2% всіх, учинених протягом 2016 р., визначені Європолем «джихадистськими». У 2016 р. 135 людей загинуло саме від терористичних акцій джихаду (джихадистських атак) в ЄС. Ще 99 випадків, або 69,7% – як «етнонаціональні і сепаратистські» і 12, або 8,5% – як «право-ідеологічні». Сукупний відсоток зазначених трьох класифікаційних груп тероризму, що можуть бути зведені до єдиної категорії «етнорелігійний тероризму» у 2016 році становить 87,4%, що свідчить про певне зниження цього показника (порівняно з даними за 2011–2013 рр.).

Кількість осіб, яка була виявлена та затримана за безпосереднє вчинення (як виконавців) етнорелігійних терактів у 2016 р., дещо знизилась порівняно із 2015 р.: 1014 проти 1088 відповідно. Більшість арештів були пов'язані з джихадським тероризмом, кількість яких зростає третій рік поспіль: 395 – у 2014 р., 687 – у 2015 та 718 – у 2016. Кількість арештів зросла у Франції: з 188 (2014 р.) та 377 (2015) до 429 (2016). Крім того, у Нідерландах кількість заарештованих зросла до 36 в 2016 р. у Нідерландах порівняно з 20 заарештованими у 2015 р. У інших державах-членах ЄС кількість арештів залишилася приблизно на тому ж рівні [2]. За вчинення злочинів праворадикального (політико-націоналістичного) тероризму у 2015 р. арештовано (у термінології Європолу) 11 осіб, у 2016 р. – 12 [2]. Тобто, не дивлячись на загальну тенденцію до зниження рівня злочинів етнорелігійного тероризму, фіксується хоча й незначне, проте зростання кількості осіб, що виявляються залученими до терористичної діяльності. Це може свідчити про зростання рівня організованості злочинних практик, тенденцію до внутрішньо-структурної консолідації міжнародних терористичних груп, розширення їх мереж. Передусім це стосується ІД.

У цьому контексті симптоматичними видаються відомості щодо зниження кількості арештованих за подорожі в зони конфліктів із метою участі в терористичній діяльності. У 2015 р. в країнах ЄС було виявлено 141 таку особу, в 2015 р. – 77, тобто майже вдвічі менше. Таким чином, відбувається переорієнтація осіб серед громадян держав-членів ЄС з безпосередньої участі у бойових діях терористичних організацій на Близькому Сході на дистанційовану афілійованість із такими організаціями через терористичну діяльність в країні проживання.

Варто зауважити, що для ЄС терористична загроза не обмежується географічною прив'язкою до європейського континенту. Громадяни країн-членів ЄС стають об'єктами терористичних нападів по всьому світу. Так, наприклад, 12.01.2016 р. 10 людей, німецьких туристів, загинули під час теракту в Стамбулі (Туреччина). Від імені ІД діяв терорист-смертник. 01.07.2016 р., внаслідок теракту в Дакці (Бангладеш), загинуло дев'ять громадян Італії. Відповідальність за напад взяла на себе терористична організація «Джамаат-уль-муджахидів», афілійована з ІД [2].

Ще один приклад: 19.06.2017 р. в курортному м. Бамако (Малі) чотирма терористами було захоплено та незаконно утримувалися 36 іноземних туристів (переважно громадян європейських країн). Під час звільнення захоплених осіб двох терористів було позбавлено життя, ще двох зникли. За свідченням очевидців, один із терористів вигукував: «Ніколи хрестоносці в цій країні не будуть почувати себе безпечно» [3]. Як у цьому, так і в попередньому і аналогічних прикладах жертва нападу набуває символічного значення, що підкреслює специфічне ідеологічне підґрунтя етнорелігійного тероризму.

За даними Європолу, в 2016 р. більше 5 тис. осіб, що походять з ЄС, подорожували до районів конфліктів в Сирії та Іраку. Більшість із них складають особи з Бельгії, Франції, Німеччини та Великобританії. Крім того, більше 800 осіб подорожували до Сирії та Іраку з країн Західних Балкан, переважно приєднавшись до ІД [2]. Указана цифра видається заниженою: станом тільки на листопад 2016 р., відповідно до повідомлення Туреччини до Європолу, на своєму кордоні правоохоронні органи цієї країни затримали близько 7 670 осіб із країн-членів ЄС, які підозрювалися в причетності до терористичної діяльності. Тож, як видається, з урахуванням латентної частини, кількість осіб, які виїжджають із країн ЄС до зон збройних конфліктів, долучаючись до терористичних організацій, є не меншою за 10 тис. Ця ж проблема стосується й України, а також низки інших пострадянських країн, зокрема РФ, Узбекистану, Туркменистану, Таджикистану.

Планування атак проти ЄС та Заходу в цілому продовжується в Сирії та Іраку. Групи, зокрема ІС та Аль-Каїду, мають як намір, так і здатність налаштовувати комплексні, масові атаки. Уважається, що для таких операцій не існує браку добровольців. Наслідки 2016 р. в Брюсселі в березні, а потім у Стамбулі в червні продемонстрували поточну ефективність зовнішньої операційної діяльності ІС. Паризькі та Брюссельські напади знову показали, що терористичні мережі,

орієнтовані на Сирію, можуть спиратися на допомогу прихильників у Європі, які ніколи не були самі в Сирії.

Цілком логічно, що забезпечення переправлення умовно значної кількості осіб із європейських країн до Близького Сходу (Ірак і Сирія наразі є основними пунктами призначення іноземних учасників бойової ланки терористичних організацій, зокрема ІД) вимагає дуже високого рівня організації, конспірації на територіях країн ЄС. Тому обґрунтованими слід вважати припущення аналітиків Європолу щодо того, що в Європі діють десятки операторів ІД. Італія в межах співробітництва з Європолем повідомляє про наявність інформації щодо значної активності *підрозділів зовнішніх операцій ІД та операторів «Аль-Каїди»* (курсив – О. С.) в цій та інших європейських країнах [2]. Підтвердження цієї інформації у загальних рисах та її актуальність для національної безпеки України ми отримали в результаті збирання експертних оцінок працівників СБУ та Служби зовнішньої розвідки України.

На відміну від загальносвітових показників структури етнорелігійного тероризму, у країнах ЄС теракти вчиняються поодинокими акторами (близько 67% – узагальнений показник за 2014–2016 рр.) або невеликими групами (близько 23%). Жертвами терористичних атак у 90% випадків є випадкові цивільні особи. Водночас останніми роками цілями терактів ставали також об'єкти авіаційної, залізничної та спортивної інфраструктури.

Вибухові пристрої протягом 2014–2016 рр. використовувались приблизно у 40% етнорелігійних терактах. Ще у 38% використовувалась вогнепальна зброя, у 16% – холодна зброя, у 6% – транспортні засоби, цифрові інструменти кібератак. Таким чином, як і в загальносвітовій структурі етнорелігійного тероризму, в Європі також переважає застосування вибухових пристроїв, хоча й на 30% рідше за інші засоби.

За даними Європолу в 2016 р. спостерігалось активне передання терористичної тактики, техніки та процедур із нинішніх конфліктних зон та незаконного поширення знань та інструкцій із виготовлення вибухових пристроїв. Наявність вибухонебезпечних прекурсорів полегшило використання вибухових речовин. Особливе занепокоєння викликає застосування саморобних вибухових пристроїв (далі – СВП) щодо легкодоступних цілей, а також та використання терористами-смертниками перенесених СВП. Так, під час терористичної атаки на аеропорт та метрополітен у Брюсселі 22.03.2016 р. було використано перекис ацетону (триацетону трипероксид) – вибухову речовину, отримання якої кустарно не викликає надто великих організаційних і технологічних труднощів [2].

Варто акцентувати увагу на двох тенденціях у використанні вибухових речовин під час етнорелігійних терактів у країнах ЄС.

По-перше, використовувані в Європі СВП виявляють конструктивну подібність із тими, що застосовуються в зонах конфліктів (зокрема у близькосхідному регіоні). Деякі елементи цих СВП були модифіковані на основі доступних у країнах ЄС матеріалів. Наприклад, кустарно отримані вибухові речовини та імпровізовані компоненти використовувались замість військових компонентів, які важко придбати. Такі пристрої були більш поширені в нападі терористичних груп та поодиноких акторів, керованих ІД.

Ці інциденти вимагали додаткової матеріально-технічної підтримки та конкретних знань у виробництві більших обсягів ВВР. Тим не менше, ці СВП не були особливо витонченими, але були порівняно надійними та простими у використанні. У деяких випадках знання щодо виготовлення СВП були передані терористам через безпосередній контакт з особами, що мали досвід бойових дій у зонах конфлікту (як іноземцями та репатріантами). В інших випадках технічні знання та інструкції передаються через «віддалену допомогу» з використанням соціальних мереж та каналів онлайн-огов зв'язку [2].

По-друге, під час етнорелігійних (зокрема, «джихадистських») терактів фіксується тенденція до використання технічно простих СВП. Вони в основному склалися з легкодоступних складників, таких як газові балони, піротехнічні засоби, речовини на основі аміачної селітри. Такі СВП можуть бути вироблені без суттєвих спеціальних знань, серйозної підготовки, планування чи матеріально-технічного забезпечення ззовні. Вони використовувались невеликими терористичними групами або поодинокими акторами, натхненними ідеологією ІД. Також у аналітичних звітах Європолу зазначається, що ІД почав сприяти використанню доступних легкозаймистих речовин для виготовлення саморобних запальних пристроїв (далі – СЗП) та орієнтувати поодиноких акторів на використання тактики підпалу [2].

На відміну від «джихадистських», терористичні групи етнонаціональної (правоідеологічної) спрямованості традиційно використовують вогнепальну зброю та вибухові пристрої склад-

нішої конструкції. Окрім звичайних типів СЗП/СВП, таких як «коктейлі Молотова» і трубчасті бомби, ці групи, як правило, використовують у конструкціях вибухових пристроїв штатні (військові) бойові припаси.

У цьому сенсі збройне протистояння, що триває в окремих районах Донецької та Луганської областей України, і пов'язані з ним кримінологічно значущі наслідки безпосередньо впливають на характер терористичної загрози в країнах ЄС. Значна кількість вогнепальної зброї та бойових припасів, зокрема вибухової дії, що перебуває у незаконному обігу, здатна потрапити до країн ЄС, зокрема з використанням можливостей безвізового режиму. Серед іншого це підтверджується звітами Європолу, в яких наголошується, що вибухові речовини та пристрої, зокрема військового призначення (ручні гранати, ракетні пускові установки, пластикові вибухові речовини, детонатори тощо), потрапляють до країн ЄС двома каналами: із Західних Балкан та України [2].

Окрім вибухових речовин і пристроїв військового призначення, кустарно виготовлених, в діяльності етнорелігійних терористичних організацій та поодиноких акторів в Європі зберігається активне використання комерційних піротехнічних виробів (як в оригінальному, так і модифікованому стані) та пороху для створення СВП. Це можна пояснити широкою доступністю цих виробів і речовин, відсутністю жорсткого контролю за їх обігом та, відповідно, мінімізацією ризиків викриття та витрат на маскування діяльності. Саме цим можливо пояснити те, що найчастіше в терористичних цілях використовуються піротехнічні засоби категорій F3 і F2 (за типологією Міжнародного центру сертифікації якості (SIA ICQC) та Європейського уповноваженого органу сертифікації продукції (ENB)), що перебувають у вільному продажу. Водночас протягом 2015–2016 рр. спостерігається зростання використання у терактах піротехнічних засобів професійної категорії F4 «Flash Bangers».

Підсумовуючи, зауважимо, що регіональний (європейський) зріз кримінологічного аналізу етнорелігійного тероризму виявив, що до 2010 р. частка етнорелігійних терактів серед їх кількості в країнах ЄС не перевищувала 0,5%. Протягом 2011–2013 рр. спостерігається тенденція до значного підвищення їх рівня і питомої ваги, яка станом на початок 2014 р. сягає 95%. Період із 2014 по 2016 рр. характеризується зниженням рівня етнорелігійного тероризму під час збереження його переважальної частки у загальній структурі терактів. У 2014 р. було зареєстровано 226 терактів етнорелігійної спрямованості, у 2015 р. – 211, у 2016 р. – 142, включаючи злочини, припинені на стадіях готування та замаху.

69,7% етнорелігійних терактів, учинених у країнах ЄС за класифікацією Європолу – «етнонаціональні і сепаратистські», 9,2% – «джихадистські», 8,5% – «право-ідеологічні».

У 2015 р. в країнах ЄС було виявлено 1 088 осіб за вчинення етнорелігійних терактів, у 2016 р. – 1 014. І них 718 осіб – за вчинення злочинів «джихадистського тероризму». Фіксується зниження кількості арештованих за подорожі в зони конфліктів із метою участі в терористичній діяльності зі 141 особи у 2015 р. до 77 – у 2016 р.

Протягом 2014–2016 рр. близько 67% етнорелігійних терактів у країнах ЄС було вчинено поодинокими акторами, 23% – невеликими групами осіб. Жертвами терористичних атак у 90% є випадкові цивільні особи. Вибухові пристрої протягом цього періоду використовувались у 40% етнорелігійних терактів. Ще у 38% використовувалась вогнепальна зброя, у 16% – холодна зброя, у 6% – транспортні засоби, цифрові інструменти кібератак.

Список використаних джерел:

1. Теракти в Брюсселі: опубліковано послання смертників, які підірвалися в 2016. // РБК. Україна. – 2017. 11 березня. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/terakty-bryussele-opolikovano-poslanie-smertnikov-1489257743.html> (дата звернення : 15.08.2017).
2. EU Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT). 2017. – URL : https://www.europol.europa.eu/tesat/2017/2.1.TERRORIST_ATTACKS_AND_SUSPECTS_ARRESTED_IN_THE_EU.html.
3. Теракт в Мали : освобождены 36 заложников, двоих боевиков убили // Вести. – 2017. 19 июня. <http://vesti-ukr.com/mir/243510-terakt-v-mali-osvobozhdeny-36-zalozhnikov-dvoikh-boevikov-ubili>.